

Dr. hab. Alina Maciejewska, prof. UPH
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
w Siedlcach

Ocena

rozprawy doktorskiej mgr Marty Krakowiak

pt.: *Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym*

W pracy, którą mam przyjemność opiniować, mgr Marta Krakowiak podjęła się wyjątkowo trudnego zadania – zdiagnozowania poziomu rozwoju sprawności językowych dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym. Tytuł rozprawy wskazuje, że Autorka jest przekonana, iż jedną z cech FAS jest opóźnienie rozwoju mowy dzieci, których CUN w okresie życia płodowego bywał/był (ponieważ mogło to być zdarzenie incydentalne) zatruty alkoholem. To ważny problem badawczy. Prezentowane w rozprawie wyniki badań lokują się w wieloletniej tradycji dyskusji naukowych logopedów, psychologów, foniatorów, pedagogów, które miały na celu określenie cech niespecyficznych opóźnień w rozwoju mowy.

Praca pani Marty Krakowiak wypełnia lukę w specjalistycznej literaturze polskiej, bo prawdopodobnie jest jedną z nielicznych (jeśli nie jedyną) tak obszerną charakterystyką problemów rozwojowych dzieci z FAS: od możliwych zmian w anatomii i fizjologii, trudności w rozwoju poznawczym, społecznym, emocjonalnym, po kłopoty w opanowaniu kompetencji językowej, komunikacyjnej, kulturowej itp. Opiniowana rozprawa zawiera precyzyjny, obszerny opis problemów „fasowców” w różnym wieku. Odpowiada też na zapotrzebowanie środowiska zawodowego logopedów-praktyków, ponieważ w polskiej literaturze logopedycznej znajdujemy tylko nieliczne artykuły na temat zaburzeń językowych dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym. Większość doniesień na ten temat znajduje się przede wszystkim w publikacjach anglojęzycznych. Należy podkreślić, że mgr Marta Krakowiak skrupulatnie korzysta z doniesień naukowych dotyczących charakterystyki zagadnień związanych z omawianym problemem (bibliografia zawiera 694 pozycje i trzeba doliczyć jeszcze jedną: Georgesa Reya (1983), która nie została ujęta w spisie, a odwołanie do niej znajduje się na s. 321). W opisie trudności w funkcjonowaniu dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym i ich różnych zaburzeń zdrowotnych, rozwojowych, edukacyjnych, społecznych, emocjonalnych itp. odwołuje się do wielospecjalistycznych wyników badań polskich i zagranicznych.

Głównym celem pracy jest wskazanie zakresów opóźnień w przyswajaniu sprawności językowych przez dzieci ze zdiagnozowanym (medycznie, psychologicznie i pedagogicznie) zespołem FAS. O oryginalności pracy decydują również przedstawione wyniki badań

sprawności językowych, jakie przeprowadziła Autorka wśród 30 dzieci z FAS i 30 dzieci z grupy kontrolnej w tzw. normie rozwojowej. Z namysłem dokonała podziału na grupy wiekowe: uczniów 6- i 10-letnich, z których każda liczyła po 15 osób (uzasadnienie s. 244-245 i wcześniejsze).

Wykorzystane przez M. Krakowiak narzędzie badawcze to *Przesiewowy Test Logopedyczny* autorstwa S. Grabiasa, M. Kurkowskiego, T. Woźniaka (Lublin 2002). Wybór testu przesiewowego, który z założenia ma umożliwić wyłonienie z grupy rówieśników osoby z zaburzeniami językowymi, wskazuje, że w tak zaplanowanych badaniach poszukiwano dowodów pozwalających potwierdzić występowanie deficytów w rozwoju mowy w grupie badanych uczniów z FAS przez porównanie z wynikami badań uzyskanymi przez grupę kontrolną. Autorka – świadoma tego, że test przesiewowy pozwala na dość zgrubną ocenę badanych sprawności – uzasadniła wybór narzędzia również tym, że umożliwiało ono stosunkowo łatwe przeprowadzenie badań w sytuacjach, które wymagały: zainteresowania uczestników zadaniami, stosowania konkretnych, krótkich poleceń testowych, realizacji sesji w krótkim czasie. O wyborze *Testu* zdecydowała również potrzeba wykorzystania narzędzia, które odpowiadało potrzebom diagnostycznym logopedy-językoznawcy, ponieważ zastosowany test umożliwił ocenę artykulacji, pozwolił ocenić wybrane aspekty percepcji słuchowej, sprawność narządów artykulacyjnych oraz umożliwił wskazanie trudności językowych w konstruowaniu definicji kognitywnej badanych osób. To niezwykle ważne i rzadko stosowane w logopedycznej procedurze diagnostycznej badanie, nawiązujące do osiągnięć językoznawstwa kognitywnego, wskazuje na udział języka w gromadzeniu i porządkowaniu wiedzy o świecie (w badaniach M. Krakowiak konstruowała dziecięcy językowy obraz świata św. Mikołaja). Kolejnym zadaniem badawczym była ocena sprawności narracyjnej, która – wprowadzona do diagnostyki logopedycznej przez przedstawicieli tzw. lubelskiej logopedii – dostarczyła materiału pozwalającego diagnozować również wiele językowych sprawności systemowych badanych osób.

W strukturze pracy łatwo wyodrębniają się trzy części: teoretyczna, metodologiczna i analiza wyników badań. Rozprawa liczy 1206 stron i została podzielona na dwie części, a wydana została w dwóch tomach. Pierwsza część zawiera cztery rozdziały – razem 407 stron, w tym 250 stron tekstu, aneks zawierający bibliografię i protokoły badań (karty badania logopedycznego – 60 stron). W pierwszym tomie/części zostały zaprezentowane doniesienia nt: 1. właściwości alkoholu i konsumpcji napojów alkoholowych, skutków ich spożywania (z podkreśleniem skutków oddziaływania alkoholu na organizm i psychikę kobiet); 2. historii badań nad FAS, terminologii, narzędzi i kryteriów diagnostycznych, etiologii, patomechanizmu zaburzeń, warunków społecznych oraz problemów rozwojowych dzieci z FAS, epidemiologii i możliwości zapobiegania zaburzeniom wywołanym przez picie alkoholu przez kobiety w ciąży; 3. opóźnienia rozwoju mowy jako zaburzenia/zakłócenia i cech rozwojowych w normatywnym procesie akwizycji języka. Rozdział 4. został poświęcony zagadnieniom metodologicznym i jest przygotowaniem do prezentacji wyników własnych badań Autorki. Druga część pracy (drugi tom) liczy 799 stron. Jest w nim piąty rozdział, który został zatytułowany: *Analiza materiału badawczego* i zawiera opis wyników badań Autorki w zakresie sprawności motorycznej narządów mowy, słuchu fonemowego

(z analizą fonemową wyrazów), artykulacji, nie płynności mówienia. Najobszerniejszą część pracy stanowi ocena sprawności semantycznej (budowania definicji kognitywnej) i narracyjnej, która jest uzupełniona charakterystyką słownictwa i składni. Druga część pracy jest nie tylko prezentacją wyników badań poszczególnych sprawności percepcyjnych, realizacyjnych, językowych, ale w ogromnej mierze także zawiera treści, które mają charakter teoretyczny. W każdym z podrozdziałów Autorka badaną sprawność najpierw charakteryzuje w aspekcie rozwojowym, wskazuje normy, charakteryzuje objawy i przyczyny jej zaburzeń/zakłóceń oraz prezentuje sposoby jej badania na podstawie literatury przedmiotu. Prezentowane w kolejnych podrozdziałach ilościowe wyniki badań poszczególnych sprawności zostały ujęte w tabelach, które zawierają dane liczbowe i procentowe. Te ilościowe zestawienia są ilustrowane (osobno dane liczbowe, osobno procentowe) zawsze na dwóch wykresach. Rozdział 5. kończy *Podsumowanie wyników badań*, a pracę zamyka *Zakończenie*.

Autorka rozkoszuje się pisaniem tekstu na tematy wyznaczone konstrukcją pracy. Chętnie sięga po ciekawostki (np. baśń o pochodzeniu alkoholu rozpoczynająca rozdział 1.), prowadzi obszerną charakterystykę stanu badań nad FAS w literaturze przedmiotu, cech rozwojowych dzieci z FAS w różnych okresach (od życia płodowego do okresu dorosłości) itd. W rozdziale piątym, każdy podrozdział jest osobnym artykułem, który rozpoczyna najczęściej staranna charakterystyka opisywanej sprawności. Zdecydowanie rozprawa zyskałaby nieco, gdyby niektóre jej fragmenty zostały zredagowane w przypisach. Szkoda, że Autorka nie stosuje ich w pracy. W uwagach dotyczących strony technicznej pracy należy wskazać niepotrzebne stosowanie myślników zamiast łączników w nazwiskach dwuczłonowych oraz połączeniach wyrazowych typu: *wzrokowo – ruchowe, sensoryczno – motoryczne, zmysłowo – ruchowe* itp. Trzeba też zwrócić uwagę na błąd w zapisie wyrazów: *apoptoza, neuroapoptoza* (w oryginale jest: *apoptaza* i *nauroapoptaza*, np. s. 103)

W podrozdziale poświęconym charakterystyce rozwoju mowy Autorka wykorzystuje publikacje, które opisują proces akwizycji z różnych perspektyw badawczych. Według mnie należałoby uwzględnić również prace: E. Łuczyńskiego (*Kategoria przypadku gramatycznego w ontogenezie*, 2004), M. Żak-Święcickiej (*Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym*, 1993) oraz B. Bernsteina (*Socjolingwistyczne ujęcie procesu socjalizacji*, w: „Badania nad rozwojem języka dzieci”, red. G. Shugar, M. Smoczyńska, 1980; *Odtwarzanie kultury*, 1990). Ostatnie z przywołanych prac odnoszą się do zagadnień związanych z wpływem czynników społecznych na rozwój mowy dziecka (wyjaśniany za pomocą teorii „dwóch kodów”), który wydają się potwierdzać różni badacze. Weryfikowanie tej teorii (już w innych warunkach społecznych) dowodzi niekorzystnego oddziaływania wzorów językowych i komunikacyjnych środowiska z najwcześniejszego okresu rozwoju dziecka na jego późniejszy rozwój, szczególnie na rozwój kariery szkolnej. Wydaje się, że opisywane w pracy uwarunkowania społeczne językowych problemów dzieci z FAS, można przynajmniej w jakimś stopniu wyjaśniać teorią B. Bernsteina.

Przedstawiony w rozprawie materiał wskazuje, że już etap przygotowawczy wymagał od Autorki ogromnej wiedzy, dyscypliny, benedyktyńskiej cierpliwości oraz umiejętności jasnego precyzowania zadań. Należy docenić starania i ogromny nakład pracy mgr Marty

Krakowiak w kompletowaniu grupy badawczej, dotarcie do tak wielu dzieci z zespołem FAS, które spełniały kryteria diagnostyczne oraz Jej wysiłek, pomysłowość i determinację w poszukiwaniu kontaktów z rodzicami/opiekunami dzieci z FAS na terenie całej Polski. Niewątpliwie realizacja zadania wymagała nakładu czasu, środków materialnych, które umożliwiły organizację sesji, (indywidualnych rozmów z dziećmi w ich domach rodzinnych/zastępczych na terenie całego kraju).

W części metodologicznej Autorka pisze o trudnościach w pozyskiwaniu informacji o wczesnych uwarunkowaniach i cechach rozwoju badanych osób, w tym rozwoju mowy do 6. roku życia, rozwoju poznawczego (w pracy brak szczegółowych informacji o wynikach badań psychologicznych, jest tylko sformułowanie o spełnieniu warunku tzw. normy intelektualnej), wydarzeniach, które miały miejsce w życiu dziecka do czasu ustabilizowania jego sytuacji życiowej itd. Jednak w ogólnej charakterystyce grupy badawczej mgr M. Krakowiak podaje informacje o występowaniu wśród uczniów innych zaburzeń, stwierdza min.: że w grupie 10-latków 1/2 badanych ma zaburzenia zachowania, tylko nieco mniej badanych ma zaburzenia emocjonalne, 1/3 z nich ma wady narządów wewnętrznych itd. Natomiast w charakterystyce grup nie ma zestawienia, które pokazałoby, które z tych zaburzeń występują u badanych osób (została opracowana tylko charakterystyka sytuacji rodzinnej dzieci). Taka informacja nie tylko zaspokajałaby ciekawość czytelnika, ale pozwoliłaby na precyzyjniejszą analizę konstelacji trudności językowych i uwzględnienie udziału innych, współwystępujących z FAS zaburzeń w rozwoju sprawności językowych poszczególnych uczniów. Autorka rozprawy zrezygnowała z uwzględniania takich danych. Można przyjąć, że taką decyzję uzasadniają przyjęte kryteria klasyfikacyjne dotyczące uczestników badań, tj.: diagnoza FAS lub jej brak, norma intelektualna badanych, wiek, brak poważnych wad receptorów, wykluczenie rodzin patologicznych. Z perspektywy badań logopedycznych i opisu cech charakteryzujących problemy dzieci z FAS zamieszczonych w 1. części pracy można wnioskować, że te kryteria kwalifikacyjne są zbyt ogólne, choć w badaniach przesiewowych być może zasadne. Przedstawiane w rozdziałach 1. i 2. informacje o problemach rodzin, z których pochodzą dzieci z zespołem FAS, wpływie alkoholu na rozwój płodu/organizm dziecka, rozwój jego funkcji poznawczych itd. dowodzą, że grupy badawcze, skompletowane na podstawie medycznej, psychologiczno-pedagogicznej diagnozy FAS, są wewnętrznie zróżnicowane. Łatwo wnioskować, że towarzyszące FAS inne zaburzenia mogą mieć wpływ nie tylko na zakresy trudności w rozwoju języka, ale mogą je pogłębiać, nawet generować. Zestawienia wyników badań wskazujących na profile trudności językowych poszczególnych uczniów z FAS, u których notowano objawy określonych zaburzeń zachowania, trudności w uczeniu się itp. pozwoliłoby wskazać na takie połączenia, które najbardziej ten rozwój ograniczają i być może wskazałoby, jakie zakresy sprawności językowych ograniczają.

Pewne wątpliwości budzi też procedura oceny sprawności języka. Jak przewiduje stosowane narzędzie – *Przesiewowy test logopedyczny*, badanie wymaga wykonania przez osobę badaną 6 ruchów. Moje wątpliwości budzi forma poleceń, np. w pracy jest: *liczenie językiem górnych zębów* (s. 7) – powinno być: liczenie czubkiem języka, *wysuwanie języka* (tamże) – powinno być dookreślone, w jaki sposób (np. język wąski, szeroki). Szkoda, że przy

skrupulatności w opisywaniu zaburzeń nie została zaproponowana skala oceny precyzji wykonywanych ruchów, nie przedstawiono wyników uwzględniających niepełne, niedokładne ruchy. Uwaga wydaje się zasadna, ponieważ w części teoretycznej Autorka rozprawy dokładnie charakteryzuje uwarunkowania prawidłowej ekspresji mowy, omawia rozwój narządów artykulacyjnych w życiu płodowym, rolę kinestezji artykulacyjnej i związku rozwoju ruchowego z rozwojem sprawności narządów mowy, przeprowadza staranną charakterystykę oceny sprawności narządów artykulacyjnych w typowym badaniu logopedycznym, a także określa zaburzenia warunkujące obniżenie tej sprawności. To udowodnienie wiedzy i kompetencji logopedycznych uzupełnione zostało jeszcze charakterystyką anatomii, fizjologii języka oraz sposobami oceny jego sprawności w badaniach logopedycznych. Tak obszerna narracja jest niewątpliwie dowodem pracowitości Autorki, znajomości literatury przedmiotu, ale zmusza do postawienia pytań typu: dlaczego opisane związki między rozwojem ruchowym i sprawnościami narządów mowy nie zostały uwzględnione w ocenie poszczególnych badanych? dlaczego, mimo wrażenia skrupulatnego przedstawiania tematu, ocena sprawności języka dokonana była w sposób bardzo ogólny? Wydaje się, że analiza tych badań nie pokazuje wszystkich korelacji między sprawnością języka/obniżoną sprawnością języka w określonych zakresach ruchów u poszczególnych badanych a wadami wymowy lub trudnościami artykulacyjnymi. Ujmowanie wyników tych badań w systemie zero-jedynkowym (dla praktykującego logopedy informacja niewystarczająca) poddaje w wątpliwość trafne ustalanie przyczyn trudności artykulacyjnych. Tym bardziej, że nie można zarzucić Autorce braku wiedzy, bo w części teoretycznej wskazuje na istotne związki, np.: *kolejną przyczynę deficytów (...) stanowią dysfunkcje w zakresie kinestezji artykulacyjnej, bowiem w przypadku fasowców obniżenie czucia pozycji narządów mowy jest dość powszechne* – s. 9). Natomiast porównanie wyników badania sprawności języka w grupach wiekowych i w grupach kontrolnych w systemie zero-jedynkowym okazuje się mało precyzyjne. Bez odpowiedzi pozostają pytania: dlaczego dziecko sześciolatnie nie wysuwa języka, a pozostałe ruchy wykonuje w pełnym zakresie? czy np. dziesięciolatki z grupy FAS, które w ocenie testowej uzyskiwały 1 punkt, rzeczywiście wykonywały precyzyjnie zadany ruch języka, skoro niektóre z nich miały pewne kłopoty z artykulacją głosek tzw. trudnych? Należy podejrzewać, że wykorzystanie jednego narzędzia badawczego – *Przesiewowego testu logopedycznego* zmusiło Autorkę do dość uogólnionych ocen (właśnie w układzie zero-jedynkowym). Pojawia się jednak dysonans między wiedzą prezentowaną w części teoretycznej a pominięciem danych, które były możliwe do wykorzystania.

W mojej ocenie ogromną wartością pracy jest zwrócenie przez M. Krakowiak uwagi na trudności językowe dzieci z zespołem FAS, które najczęściej nie są postrzegane przez otoczenie, niekiedy nawet innych specjalistów, jako dzieci z zaburzeniami mowy, gdyż mówią, ich artykulacja jest w miarę poprawna. Jak trafnie zauważyła w 1. części pracy (referując stan badań nad trudnościami szkolnymi uczniów FAS): *charakterystyczne dla tego typu dzieci liczne zaburzenia szczególnie wyraźnie objawiają się w czasie rozpoczęcia nauki szkolnej* (s. 138). Prezentowane w rozprawie wyniki badań Autorki wskazały, że jedną z przyczyn trudności szkolnych uczniów z FAS są z pewnością zaburzenia w rozwoju sprawności językowych.

Organizacja własnych badań zmierzała do wskazania wspólnych dla „fasowców” cech zaburzeń w zakresie opanowania sprawności językowych. Wydaje się, że cel został osiągnięty, ponieważ wyniki badań Autorki wskazują na występowanie określonych opóźnień w opanowaniu języka, przyswojeniu zasobu znaków językowych i pełnego repertuaru reguł przez uczniów z zespołem FAS. Wykorzystanie *Przesiewowego testu logopedycznego* pokazało, że poziom sprawności fonologicznych i artykulacyjnych badanych uczniów z FAS jest stosunkowo dobry (szczególnie starszych uczniów), a analiza wyników badań pozostałych podsystemów języka dowiodła, że operowanie jednostkami języka i regułami jest dla tych uczniów dość trudne. Te zakresy trudności/opóźnień ujawniły się w badaniu sprawności semantycznej, narracji, czynnego słownika i składni.

Przeprowadzone analizy wskazały też na progres umiejętności językowych w badanych grupach wiekowych u uczniów z FAS. Pokazały, że chociaż nastąpiły korzystne zmiany w ich życiu, to uzyskiwane przez starsze dzieci wyniki są mimo wszystko często niższe niż rówieśników z grup kontrolnych.

Niewątpliwie praca mgr Marty Krakowiak wywołuje zainteresowanie problemami językowymi dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym. Prowokuje do prowadzenia badań sprawności językowych dzieci/młodzieży/dorosłych z zespołem FAS, wyznacza obszary badań, zwraca uwagę na potrzebę badania korelacji między opanowaniem poszczególnych elementów struktury języka i sposobów jego wykorzystywania przez dzieci/uczniów z opóźnionym rozwojem mowy w specyficznych i niespecyficznych jej zaburzeniach. Z całą pewnością wyniki badań mgr M. Krakowiak mogą być inspiracją, zachętą do bardziej szczegółowych, może nawet interdyscyplinarnych badań, które pozwolą pokazać złożony charakter zaburzeń językowych u dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym.

Prezentowane w pracy wyniki badań – ocena sprawności językowych dzieci z diagnozą FAS są niezwykle ważne przy opracowywaniu procedur postępowania logopedycznego. Nie tylko dowodzą, jak istotne jest budowanie struktury językowej w umyśle dziecka, jak ważne są pierwsze lata jego intensywnego rozwoju, ale wskazują na opracowanie szczegółowych procedur diagnostycznych i terapeutycznych tych dzieci. Straty, które powstają w wyniku oddziaływania alkoholu na mózg, wymagają zaprogramowanych działań specjalistycznych, bo – jak dowodzi Autorka rozprawy – zapewnienie opieki, sprzyjających rozwojowi dziecka warunków ma wpływ na ich redukcję. Jak wynika z badań M. Krakowiak, nie wszystkie sprawności językowe są w pełnym zakresie łatwo wyrównywane.

Niewątpliwie ta rozprawa jest niezwykle ważna dla logopedów, którzy coraz częściej są zapraszani do zespołów diagnostycznych i terapeutycznych dzieci z FAS (choć niekiedy wydaje się, że w tych zespołach są najmniej potrzebni). Analiza wyników badań wybranych sprawności językowych, w tym przede wszystkim narracji, budowania definicji kognitywnej, pozwoliła wskazać zakresy trudności, nieporadności językowych, komunikacyjnych, pośrednio przyczyn trudności społecznych, szkolnych, emocjonalnych tzw. „fasowców”. Jest to więc też publikacja bardzo potrzebna ze względów społecznych.

Należy pogratulować Autorce rozprawy pomysłu badawczego i skuteczności jego realizacji, a Promotorowi pracy prof. Stanisławowi Grabiasowi Doktorantki, która podjęła i zrealizowała tak ważny temat oraz pokazała rangę analiz sprawności językowych w ocenie zaburzeń rozwojowych dziecka z FAS na różnych etapach życia.

Rozprawa doktorska mgr Marty Krakowiak pt.: *Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym* spełnia wymagania stawiane przed tego typu pracami naukowymi.

Składam wniosek o dopuszczenie mgr Marty Krakowiak do następnych etapów przewodu doktorskiego.

Olga Maciejewska